

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

**Збірник наукових праць
викладачів
Юридичного інституту**

*присвячений 20-річчю
створення Юридичного інституту*

м. Івано-Франківськ, 2012

**ЗЕЛІСКО Алла
Володимирівна**

**кандидат юридичних
наук, доцент**

Правове регулювання статусу споживчих товариств: послідовність чи хаотичність?

З огляду на формування в законодавстві України системи організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, увагу привертає проблематика правового статусу споживчих товариств. Сучасний стан правового забезпечення діяльності споживчих товариств, м'яко кажучи, є незадовільним. Такий підсумок є наслідком непослідовного та неоднозначного регулювання правового статусу споживчих товариств різними нормативно-правовими актами, серед яких слід вказати Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про споживчу кооперацію», положення яких по-різному вирішують питання про належність споживчих товариств до непідприємницьких товариств; не містять тих цивільно-правових ознак, які відображають організаційно-правову форму цих товариств. Викладена ситуація свідчить про виникнення нагальної по-

треби формування єдиного концептуального підходу до окреслення правового статусу споживчих товариств та з'ясування того, який нормативно-правовий акт буде якнайефективніше закріплювати його. Саме вказані положення і зумовлюють мету дослідження.

Проблеми правового статусу споживчих товариств були об'єктом наукових пошуків таких вчених-цивілістів як В. І. Семчик [1, с. 124-130], І. М. Кучеренко [2, с. 159-177] та ін. Окремі аспекти діяльності цих юридичних осіб розглядалися С. Г. Бабенком, Я. А. Гончаруком, Р. Я. Пастушенком [3, с. 179-183] та ін. Проте наявний стан законодавчого закріплення діяльності споживчих товариств свідчить про подальше існування актуальності наукових досліджень у даній сфері.

Розглядаючи стан законодавчого визначення правового статусу споживчих товариств перш за все слід звернутись до норм ЦК України, які лише вказують на належність їх до непідприємницьких товариств, не передбачаючи визначення організаційно-правової форми споживчих товариств.

Основним нормативно-правовим актом, який повинен був би закріплювати правовий статус споживчих товариств є Закон України «Про споживчу кооперацію» [4]. Однак аналіз його положень дає змогу виділити наступні негативні аспекти: 1) дефініція споживчого товариства здійснена через ознаки, що не мають цивільно-правового характеру та не дають змоги визначити організаційно-правову форму товариства, а саме: демократичність; самостійність; взаємодопомога; мета – поліпшення економічного і соціального стану (ст.5); 2) в якості суб'єкта права власності визначена споживча кооперація (ст.9), в той час як слід погодитись з думкою І. М. Кучеренко відносно того, що споживча кооперація є системою юридичних осіб, а тому суб'єктом права власності бути не може [2, с.159]. Оскільки ЦК України виділяє таких учасників цивільних відносин як фізичні особи, юридичні особи, державу (ст. 2 ЦК); 3) закріплено право членів споживчих товариств отримувати частину прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності відповідно до їх пайового внеску (ч. 4 ст. 6). Таке положення суперечить ЦК України, так як дає можливість стверджувати, що споживчі товариства функціонують як підприємницькі товариства; 4) значно обмежено право споживчих товариств розпоряджатись на-

лежним їм майном необхідністю отримання дозволу споживспілки відповідного рівня (ч. 2 ст. 10). Вказане суперечить нормам ЦК, що визначають основні засади здійснення права власності, відповідно до яких власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд (ст. 319 ЦК). Викладене свідчить про те, що чинний Закон України «Про споживчу кооперацію» містить норми, неадекватні сучасним умовам функціонування споживчих товариств та нехарактерні для інституту юридичних осіб приватного права загалом.

Правовий статус споживчих товариств також регулюється Господарським кодексом України (ст.111), відповідно до якого споживче товариство – самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні [5]. Однак аналіз його положень засвідчує неналежність їх змісту, оскільки не вказує до якого виду товариств належать споживчі товариства; не визначає інших цивільно-правових ознак, що дозволяють окреслити організаційно-правову форму споживчих товариств. Водночас слід вказати на те, що положення «кожний член споживчого товариства має свою часту в майні» є з правової точки зору не зовсім коректним. Адже члени споживчого товариства суб'єктами права власності бути не можуть у зв'язку з тим, що, сплачуючи пайовий внесок, вони втрачають право власності на нього, проте взамін отримують сукупність зобов'язальних прав (як майнових так і немайнових).

Закон України «Про кооперацію» відносить споживчі товариства до видів кооперативу та визначає їх у ст. 2 як кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [6]. Однак його норми не враховують запроваджений ЦК України поділ товариств на підприємницькі та непідприємницькі, а як наслідок – врегульовують діяльність споживчих товариств за-

гальними нормами, що стосуються усіх видів кооперативних товариств.

Відсутність специфічних ознак споживчого товариства (кооперативу) в Законі «Про кооперацію» дає підставу для висновку, що цей нормативно-правовий акт лише виділяє такий вид кооперативів як споживчі товариства, «не встановлюючи їх спеціальних ознак, які дають підставу виділяти їх в окрему організаційно-правову форму» [7, с.150]. Із зазначеною думкою можна погодитися.

Проведений аналіз чинних нормативно-правових актів, які врегульовують діяльність споживчих товариств, свідчить про те, що жоден з них не закріплює її на належному рівні, а отже, можна стверджувати, що чинне законодавство України не містить єдиного концептуального підходу до визначення правового статусу споживчих товариств.

Така ситуація є характерною не лише для України, але і для інших держав. Зокрема, здійснене дослідження спеціальних законодавчих актів окремих з них, а саме: Закону Російської Федерації «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Російській Федерації» [8], Закону Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Республіці Білорусь» [9], Закону Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію» [10], Закону Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив» [11], Закону Німеччини «Про виробничі та господарчі кооперативи» [12], дає можливість зробити наступні висновки.

В законодавчих актах усіх розглянутих держав закріплено деякі однакові ознаки споживчих товариств. Це, зокрема:

1) визначення споживчих товариств як виду кооперативу (ст. 5 Закону РФ «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Російській Федерації», ст. 6 Закону Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Республіці Білорусь», ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив», ст. 1 Закону Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію»);

2) встановлення споживчих товариств як некомерційних організацій. Ч. 1 ст. 4 Закону Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив» прямо закріплює таке положення. Щодо спеціальних Законів інших держав, такий висновок можна зробити з того, що

серед прав членів товариств не передбачена можливість отримувати прибуток: ст. 12 Закону Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Республіці Білорусь», ст. 11, 24 Закону РФ «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Російській Федерації», ст. 25 Закону Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію»);

3) субсидіарна відповідальність членів споживчих товариств в частині несплачених ними додаткових пайових внесків(ч. 3 ст. 34 Закону Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив», ст. 25 Закону РФ «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Російській Федерації», ст. 27 Закону Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Республіці Білорусь»). Ст. 26 Закону Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію» визначає відповідальність членів споживчого кооперативу в межах суми сплачених пайових внесків.

Проте законодавство різних держав неоднозначно підходить до врегулювання питання про можливість членами споживчих товариств отримувати частину прибутку. Зокрема, передбачається три підходи до вирішення цього питання: 1) серед прав членів споживчих товариства право на отримання прибутку не закріплюється – Закон Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Республіці Білорусь» (ст. 12), Закон Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію» (ст. 25), Закон Республіки Казахстан «Про споживчий кооператив» (ч. 2 ст. 25);

2) передбачена можливість розподілу між членами споживчого товариства обмеженої частини доходу (не більше 20%) – Закон Російської Федерації «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в Російській Федерації» (ст. 11, ч. 2 ст. 25 Закону);

3) питання про можливість розподілу доходів між членами кооперативу врегульовується диспозитивними нормами. В нормативно-правовому акті передбачається право кооперативу на розподіл прибутку між членами, однак статутом може бути встановлено, що прибуток не розподіляється між членами та спрямовується в передбачені законом накопичення – Закон Німеччини «Про виробничі та господарчі кооперативи» 1889 року з наступними змінами по 2004 рік (абзац 1 параграф 19, параграф 20).

Аналіз усіх вищенаведених положень дозволяє сформулювати висновок, відповідно до якого розвиток законодавчого визначення правового статусу споживчих товариств повинен відбуватися в напрямі: визнання їх організаційно-правовою формою непідприємницьких кооперативних товариств; відмови чи значного обмеження можливості здійснювати членам споживчих товариств виплати частини отриманого товариством доходу; чіткого закріплення в законодавстві об'єктів права власності членів кооперативних товариств; встановлення відповідальності членів кооперативних товариств за зобов'язаннями товариства в межах несплаченої частини пайових внесків.

Однак визначення основних тенденцій встановлення правового статусу споживчих товариств не вичерпує проблематики їх закріплення в чинному законодавстві України. Адже не вирішеним залишається питання про те, в якому нормативно-правовому акті найбільш доцільно було б закріпити правовий статус споживчих товариств.

Під час з'ясування питання, яким чином врегулювати правовий статус споживчих товариств: чи в спеціальному законодавчому акті чи в загальному законі для всіх видів кооперативів, встановлено дві тенденції його вирішення: закріплення його в окремому нормативно-правовому акті «Про споживчі товариства та їх об'єднання» (що є характерним для постсоціалістичних держав) або вміщення спеціальних положень в Законі «Про кооперацію», який би визначав правовий статус підприємницьких та непідприємницьких кооперативів (що є властивим для інших держав континентальної системи права). Враховуючи те, що більшість положень про кооперативи є загальними, окрім тих, що визначають їх окремі організаційно-правові форми, обґрунтовується можливість закріплення правового статусу споживчих товариств в Законі України «Про кооперацію», який би встановив єдину уніфіковану систему кооперативних товариств, як підприємницьких так і непідприємницьких. Позитивним моментом вирішення поставленої проблеми таким чином є уникнення дублювання в двох законодавчих актах (загальному і спеціальному) положень щодо правового статусу споживчих кооперативних товариств.

Враховуючи усі наведені обставини, сформовано перелік цивільно-правових ознак споживчих товариств, які визначають їх організаційно-правову форму: непідприємницький правовий статус, що полягає у особливому порядку розподілу прибутку товариств; члени споживчого товариства мають право на отримання обмеженої частини доходу товариства у формі кооперативних виплат. Такі виплати не мають характеру дивідендів, а полягають у поверненні члену кооперативного товариства частини сплачених ним коштів за послуги чи товари, отримані через кооператив, тому їх можна назвати своєрідною дисконтною знижкою, розмір якої залежить від кількості отриманих через кооператив товарів чи послуг; об'єктом права власності членів споживчого товариства є пай, що складається з сукупності обов'язкових та додаткових пайових внесків та не може включати нараховані на пай дивіденди, як це передбачено чинним законодавством; відповідальність членів споживчого товариства в межах паю та нарахованих кооперативних виплат.

На основі розкритих цивільно-правових ознак споживчого товариства можна запропонувати наступне визначення споживчого товариства – це непідприємницьке кооперативне товариство, члени якого мають право власності на пай і несуть відповідальність в межах вартості паю і нарахованих кооперативних виплат та яке створюється для задоволення споживчих потреб його членів.

Окрім того, регулювання правового статусу споживчих товариств повинно ґрунтуватись на тих положеннях, що є характерними для інституту юридичних осіб приватного права, а саме: встановлення споживчих товариств як суб'єктів права приватної власності, а не як суб'єктів колективної форми власності, що встановлено Господарським кодексом України та Законом України «Про споживчу кооперацію»; закріплення права на розпорядження майном споживчого товариства за його органами управління, а не за спілкою споживчих товариств, оскільки такі положення зумовлені історичними обставинами та є невластивими для юридичних осіб приватного права; зміни підходів до правового режиму фондів кооперативного товариства, зокрема, встановлено необхідність застосування принципу диспозитивності щодо питань формування фондів товариства; призначення неподільного фонду повинно полягати у забезпеченні здійснення фактичних та юридичних дій щодо створення товари-

ства, а подальша доля неподільного фонду при ліквідації товариства повинна ґрунтуватись на принципі незацікавленого розподілу його, а не полягати у передачі іншій кооперативній організації.

Перераховані положення усунуть ті недоліки у законодавчому визначенні правового статусу споживчих товариств, які були зумовлені історичними обставинами. Адже, як підкреслює В. І. Семчик, за період радянської влади споживчі товариства УРСР закріпили за собою статус соціалістичної організації, що спеціалізувалася на обслуговуванні споживчих потреб працівників колгоспно-радгоспної системи [1, с.124]. Тому трансформація концептуального підходу до визначення правового статусу споживчих товариств повинна відбуватись на тих положеннях, що є характерними для юридичних осіб приватного права. Слід зазначити, що зроблені висновки не вичерпують абсолютно проблематики правового статусу споживчих товариств, а тому спонукають до здійснення подальших досліджень у цій сфері.

1. *Кооперативне право. Підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. / [За ред. чл.-кор. НАН України В. І. Семчика]. – К.: Ін Юре. – 1998. – С. 124-130.*
2. *Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 159-177.*
3. *Основи кооперації: Навч. посіб. / [С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко]. – К.: Знання, 2004. – С. 179-183.*
4. *Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.92 р. № 2266-ХІІ (із змінами, внесеними згідно з Законами). – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.*
5. *Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=436-15>.*
6. *Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV (із змінами, внесеними згідно з Законами). – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.*
7. *Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / [Я. М. Шевченко, Ю. Л. Боицький, А. Ю. Бабаскін, М.В. Венецька, І. М. Кучеренко та ін.]. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – 456 с.*
8. *О потребительской кооперации (потребительских обществах и их союзах) в Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 19.06.1992 г. № 3085-1 (с изменениями и дополнениями соответственно с законами). – Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992. – №30. – Ст. 1788.*

9. *О потребительской кооперации (потребительских обществах и их союзах) в Республике Беларусь : Закон Республики Беларусь от 25.02.2002 г. № 93-3 (с изменениями и дополнениями соответственно с законами) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2002. – №28. – С. 28-31. (2/842)*
10. *О потребительской кооперации : Закон Республики Молдова от 28.09.2000 г. №r.1252-XIV – «Мониторул Официал ал Р. Молдова» от 14.12.2000 г. – № 154-156. – С. 21-36.*
11. *О потребительском кооперативе : Закон Республики Казахстан от 08.05.2001г. № 197-2 . – «Казахстанская правда» от 15. 05. 01. – № 117. – Ст. 345.*
12. *Закон Германии «О производственных и хозяйственных кооперативах» 01.05.1889 г. (с последующими изменениями).- Германское право. Часть 1. Торговое уложение и другие законы: Пер. с нем.- М., 1996. – С. 332, 178.*

Zelisko A.V. Legal regulation of status of consumer societies: continuity or randomness?

In this article are explored basic approaches to the legal adjusting of status of cooperative society. At the same time are examined the ways of improvement of norms of current legislation in relation to activity of cooperative society. An author fills the concept of cooperative society civil legal maintenance on the basis of the exposed legal features.

Keywords: consumer society, consumer cooperation, a legal entity

